

УДК 338.43:631.147

Хорішко І.В.

*аспірант кафедри економіки підприємства та міжнародного бізнесу
ПВНЗ «Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля»***АДМІНІСТРАТИВНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ
ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ****ADMINISTRATIVE AND ECONOMIC DEVELOPMENT MECHANISM
IN UKRAINE ECOLOGICALLY SAFE AGRICULTURAL PRODUCTION****АНОТАЦІЯ**

У статті висвітлено напрями вирішення основних проблем з розвитку екологічно безпечної виробництва сільськогосподарської продукції. Визначено, що основні проблеми органічного агровиробництва знаходяться в еколого-технологічній, адміністративно-організаційній та економічній площинах. Порушено питання удосконалення системи контролю процесу екологічно безпечної агровиробництва.

Ключові слова: екологічна політика, екологічні сівозміни, органічна продукція, екологічно безпечне агровиробництво, сертифікація.

АННОТАЦИЯ

В статье освещены направления решения основных проблем по развитию экологически безопасного производства сельскохозяйственной продукции. Определено, что основные проблемы органического агропроизводства находятся в эколого-технологической, административно-организационной и экономической плоскостях. Поставлены вопросы совершенствования системы контроля процесса экологически безопасного агропроизводства.

Ключевые слова: экологическая политика, экологические севообороты, органическая продукция, экологически безопасное агропроизводство, сертификация.

ANNOTATION

In the article the directions of solving the basic problems of the development of ecologically safe agricultural production. Determined that the main problems of organic agricultural production are eco-technological, administrative, organizational and economic spheres. Violated the improvement of agricultural production of ecologically safe process control.

Keywords: environmental policy, environmental, crop rotation, organic products, ecologically safe agricultural production, certification.

Постановка проблеми. Проблема одержання екологічно безпечної продукції рослинництва полягає в зниженні вмісту ксенобіотиків і підвищенні біологічної якості сільськогосподарських культур. Розв'язати дану проблему можливо трьома напрямками: добір культур і сортів, що забезпечують одержання безпечної рослинницької продукції; вибір ґрунту й умов рельєфу, оптимальних для культури та сорту й мінімізуючих нагромадження в них ксенобіотиків; контурно-екологічні сівозміни дозволяють найбільше повно враховувати ґрунтові умови обробки конкретної сільськогосподарської культури і її біологічні особливості.

Удосконалення технології обробки сільськогосподарських культур передбачає науково обґрунтоване застосування пестицидів, добрив. Для одержання екологічно безпечної продукції необхідно порівнювати внесення добрив зі здатністю культури асимілювати живильні еле-

менти, що містяться в них, без забруднення продовольчої й фуражної продукції шкідливими речовинами, а навантаження пестицидів на сільськогосподарський ландшафт – з інтенсивністю фізико-хімічних і біологічних процесів їх деструкції в навколишньому середовищі й продуктах урожаю [4, с. 101].

Усе це свідчить, що на разі Україні необхідна принципово нова екологічна політика, яка має забезпечити найбільш сприятливі з точки зору інтересів здоров'я населення природні умови життя, ефективне, раціональне використання та відтворення природних ресурсів, а також усебічне оздоровлення навколишнього середовища у регіонах, охоплених екологічною кризою. Це можливе при умові, коли природа стане специфічною сферою відтворення, тобто екологічним виробництвом. Таке виробництво забезпечуватиме, з одного боку, відтворення та охорону природних ресурсів, утилізацію відходів, а з іншого – нарощування виробництва екологічно безпечної продукції для задоволення зростаючих потреб населення в якісних продуктах харчування.

Таким чином, необхідно створити відповідний механізм на рівні держави, який би стимулював сільськогосподарських товаровиробників до виробництва екологічно безпечної продукції і подальшого утворення відповідного сектору аграрного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку екологічно безпечної агровиробництва широко дискутуються науковцями та практиками. Так, Б. Матвійчук [8] розглядає біологічне землеробство як основу екологічного ведення сільськогосподарського виробництва. При цьому Т. Зайчук [4] пропагує виробництво екологічно чистих продуктів харчування як стратегічний напрямок розвитку України. Еколого-економічні аспекти застосування агро-еко-технології виробництва конкурентоспроможної екологічно чистої продукції розкрито в працях В. Іванишина, тоді як О. Гейдт висвітлює еколого-економічні проблеми аграрного виробництва в регіонах та напрями їх вирішення [1], а також розглядає розвиток екологічно безпечних технологій у сільськогосподарському виробництві [2]. Кожна з розглянутих праць окреслює лише окремі аспекти розвитку екологічно безпечної агровиробництва, тоді як розгляд цього

вкрай важливого питання вимагає комплексного підходу. Такий підхід притаманний працям П. Коренюка, зокрема, у його монографії розглядаються теоретичні, методологічні та практичні аспекти еколого-економічної ефективності відтворювальної системи продовольчого комплексу [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак напрацювання науковців вимагають подальшої систематизації й узагальнення методів та механізмів екологізації агровиробництва.

Мета статті полягає у дослідженні впливу економіко-адміністративного механізму на розвиток екологобезпечного агровиробництва та чинників, що забезпечують його ефективність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок екологічно безпечної продукції з чітко визначеними об'єктами і суб'єктами в Україні поки що не склався. Його можна класифікувати як потенційний, оскільки відбувається його поступове становлення.

Види економічного стимулювання раціонального природокористування й охорони навколишнього природного середовища передбачені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», уведеним в дію 25 червня 1991 р. [5]. Стимулювання передбачено здійснювати шляхом установаження податкових та інших пільг, уведення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів, застосування пільгового кредитування для реалізації заходів по забезпеченню раціональ-

ного використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища.

Ураховуючи зарубіжний досвід функціонування інституційного механізму стимулювання природоохоронної діяльності та вітчизняні соціально-економічні умови природокористування, в Україні визначено, що головною роллю у розвитку будь-якого процесу в національній економіці відіграє адміністративно-економічний механізм, структуру якого представлено на рис. 1.

Адміністративні методи забезпечують регулюючий вплив за допомогою законів і нормативних документів, а також системи державного контролю і планування природоохоронних заходів. При цьому застосовуються відповідні інструменти, які обмежують екологічно шкідливу діяльність: стандартизація і нормування, ліцензування, лімітування, екологічна експертиза тощо.

Дієвим інструментом, за допомогою якого господарська діяльність аграрних підприємств може оцінюватися за критеріями відповідності вимогам екологічного законодавства, екологічним нормам і стандартам, поліпшення екологічних характеристик виробництва та результативності витрат на екологічні програми, може виступати державний контроль у формі екологічного аудиту. Ініціатором його проведення можуть виступати саме підприємство, територіальна громада, державні органи, громадські організації тощо. Результати проведеного аудиту можуть стати основою для прийняття управлінських рішень і водночас суттєво підвищити їх ефективність.

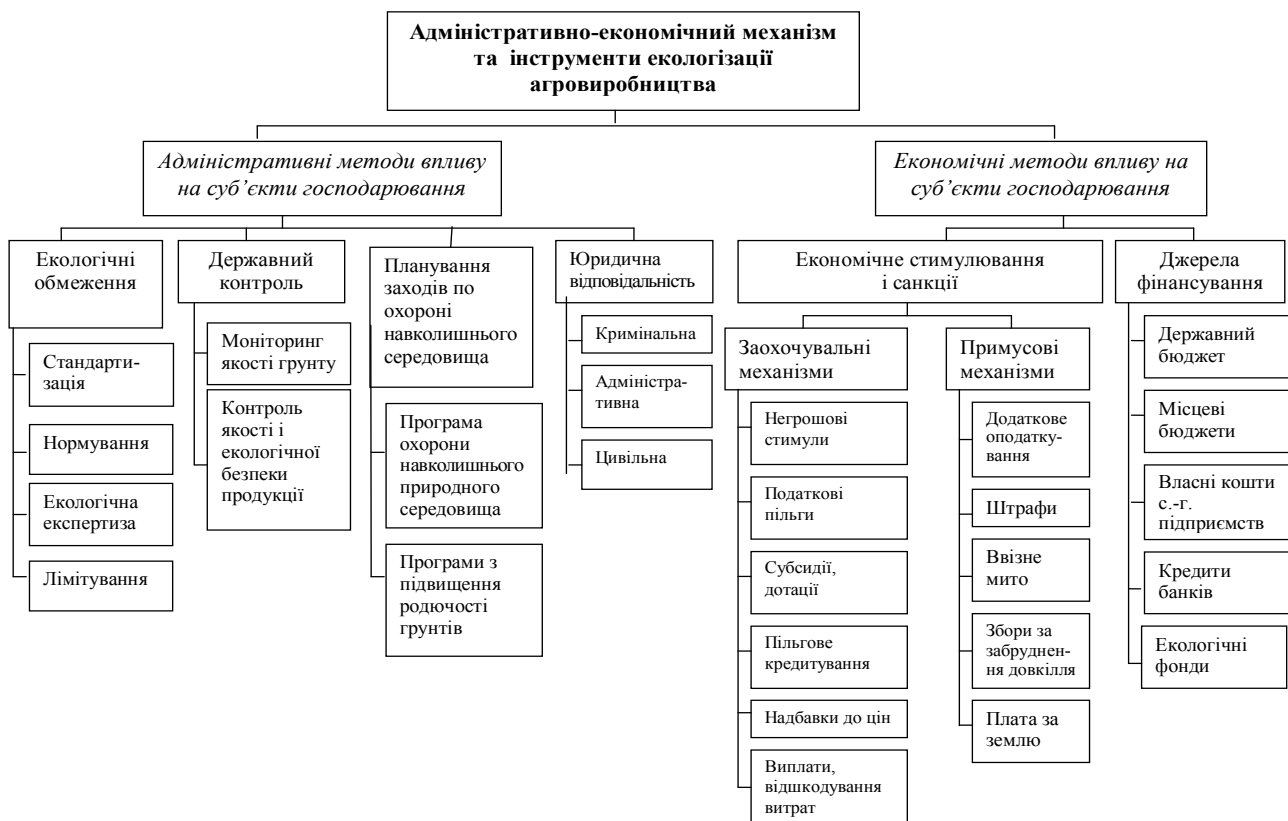

Рис. 1. Методи та інструменти адміністративно-економічного механізму екологізації агровиробництва

Державна підтримка екологобезпечного розвитку сільськогосподарського виробництва також полягає у розробці та реалізації державних програм. Зокрема, існує нагальна потреба в реалізації державної програми збереження земельних ресурсів та розвитку земельних відносин до 2020 р. Одночасно слід запровадити єдину державну систему реєстрації прав на нерухомість, посилити контроль землекористування та охорони земель, посилити гарантії громадянам щодо прав власності на землю.

У цілому управління аграрним природокористуванням державою повинно реалізовуватися через виконання таких функцій: дослідження природних аграрних ресурсів; облік земель сільськогосподарського призначення у системі ведення земельного кадастру; аналіз використання та відтворення природних ресурсів та охорони довкілля в аграрній сфері; землевпорядкування; контроль дотримання норм і правил використання земельних і водних ресурсів та охорони довкілля; агроекологічний моніторинг тощо.

Економічні методи включають в себе низку інструментів впливу на матеріальні інтереси підприємств і окремих працівників. Метою економічного механізму стимулювання природоохоронної діяльності підприємств має бути значне поліпшення екологічної ситуації в Україні і забезпечення балансу економічних та екологічних інтересів.

Інструменти економічного стимулювання включають заохочувальні і примусові методи. До методів заохочення можна віднести наступні інструменти:

1) негрошові стимули для суб'єктів господарювання;

2) податкові пільги – зниження ставок земельного чи фіксованого сільськогосподарського податку або звільнення на певний термін від оподаткування підприємств, що виробляють сировину для виробництва екологічно безпечної продукції, а також здійснюють заходи щодо поліпшення якості ґрунтів і охорони земель за власний рахунок;

3) цільові субсидії і дотації сільськогосподарським підприємствам на здійснення природоохоронних заходів;

4) пільгове кредитування сільськогосподарських підприємств, що використовують екологобезпечні технології виробництва [7, с. 112].

У світовій практиці широкого застосування набув такий інструмент мотиваційного менеджменту, як екологічне маркування. Під ним розуміють добровільну процедуру, яка проводиться на багатокритеріальній основі уповноваженою установою і надає право на присвоєння продукції позначки, що свідчить про перевагу цієї продукції щодо екологічної чистоти серед певної групи однорідної продукції. Додатковим стимулом для суб'єкта господарювання може стати можливість продавати марковану продукцію за вищою ціною чи на кращих умовах.

Ще одним інструментом впливу на суб'єктів господарювання з метою обмежити їх негативний вплив на навколишнє середовище є введення так званих екологічних платежів, а саме встановлення плати за користування природними ресурсами, забруднення навколишнього природного середовища, розміщення відходів, інші види шкідливого впливу на нього. Плата за використання природних ресурсів може встановлюватися у вигляді тарифу за користування одиницею певного ресурсу протягом визначеного періоду. Прикладом такої плати може бути податок на землю.

Для одержання екологічно безпечної рослинницької продукції необхідні:

– ресурсозберігаючі й природоохоронні технології, створення на їхній базі замкнених оборотних і безвідходних виробничих циклів на тваринницьких підприємствах і на меліоративних системах, а також на підприємствах переробної промисловості;

– оптимізація природних механізмів регулювання чисельності шкідників, бур'янів і збудників хвороб сільськогосподарських культур;

– на базі адаптивних агроландшафтів інтегрований захист рослин;

– ефективне управління біологічними процесами, створення екосистем і ландшафтів із заданими властивостями [8, с. 146].

Для запобігання негативним наслідкам використання мінеральних добрив і пестицидів потрібно екологічно й гігієнічно обґрунтоване регламентування їх застосування.

При існуючій системі землеробства значна частина площі сільськогосподарських угідь еродована, переущільнена, забруднена. Щорічна інтенсивна обробка ґрунту великоваговими машинами, нерегламентоване застосування добрив і отрутохімікатів негативно впливають на екологічну систему «ґрунт – рослина – тварина – людина», що може призвести до зниження родючості ґрунтів, продуктивності полів, хімічному забрудненню виробленої сільськогосподарської сировини й харчових продуктів.

Для одержання екологічно безпечної рослинницької продукції необхідно розробити концепцію створення агропромислових систем, ефективних в еколого-економічному відношенні. Сутність концепції повинна полягати в наступному:

– організація землеробства на екологічно безпечних територіях;

– мінімізація доз мінеральних добрив;

– повна або часткова відмова від застосування отрутохімікатів;

– широке використання гною, компостів, органічних залишків, золи, гіпсу, вапна, фосфоритного борошна й ін.;

– застосування рослинних засобів або біологічних способів захисту рослин [3, с. 39], а також

– при переробці органічної сільськогосподарської продукції застосування лише екологобезпечних технологічних інгредієнтів та добавок.

Організація сільськогосподарських виробничо-переробних систем, ефективних в еколого-економічному відношенні, вимагає обґрунтування або уточнення основних елементів організації системи землеробства.

Необхідно правильним чином формувати сівозмінні, так, наприклад, для попередження ерозії ґрунту необхідно:

- включати в сівозміню багаторічні бобові трави (15–30% площі); при цьому втрати від ерозії у три-п'ять разів менше, ніж традиційній системі;

- використовувати різноманітні культури, що відрізняються основними характеристиками (біологія розвитку, пошкоджуваність шкідниками, вразливість хворобами, конкурентоспроможність, потужність кореневої системи, інтенсивність поглинання окремих елементів живлення, вологі);

- не допускати тривалих періодів «парування» ріллі;

- включати в сівозміню хоча б одну проміжну культуру, використовувану в якості сидератного добрива або в кормових цілях;

- створювати гнучкі сівозмінні для змушеної заміни тієї або іншої культури при екстремальних умовах.

Рекомендується заповнювати елементи живлення в основному за рахунок трьох джерел: різних органічних добрив, важкорозчинних мінеральних речовин і азотофіксуючих рослин. У забезпеченні енергетичним матеріалом мікрофлори (отже, і в підтримці продуктивної здатності ґрунту), у постачанні рослин живильними речовинами основна роль повинна належати органічним добривам. Органічні добрива рекомендується використовувати з ферм, де виробництво продукції тваринництва організоване на біологічних принципах. Критерієм застосування цих добрив є норма внесення на 1 га сівозмінної площі, що забезпечує бездефіцитний баланс гумусу в ґрунті.

В умовах органічного землеробства доцільно використовувати сорти, стійкі до шкідників, хвороб і екстремальних погодних умов. Вони повинні мати відносно високу продуктивність при низькому рівні внесення хімічних засобів. Насіння рекомендується завозити з тих сільськогосподарських підприємств, у яких виробництво їх організоване на біологічних принципах.

У боротьбі зі шкідниками й хворобами велике значення необхідно надавати механізму саморегулювання агроєкосистеми. Вирішальне значення в цьому випадку мають сівозмінні й правильне чергування культур у ній, а також агротехнічні прийоми по догляду за рослинами. Дуже важливе збалансоване внесення добрив, використання сидератних культур, змішаних посівів сільськогосподарських культур, розширення посівів рослин, стійких до шкідників і хвороб, збереження корисних організмів (ентомофагів) проти шкідників рослин, грибів, бактерій, нематод і вірусів, а також насичення

агрофітоценозів корисними організмами. При цьому необхідно знижувати щільність популяції шкідливих організмів до економічно безпечного рівня.

При освоєнні екологобезпечних технологій виробництва неодмінними умовами успіху є запобігання замету на поля нового насіння бур'янів, знищення наявних у ґрунті життєздатного насіння і органів вегетативного розмноження бур'янів, придушення й знищення зростаючих бур'янів у посівах культур і природних кормових угіддях. У якості запобіжних заходів рекомендуються наступні:

- застосування для посіву ретельно очищеного від бур'янів насіння;

- згодовування тваринам відходів очищення насінного й продовольчого зерна й інших продуктів з попередньою механічною й термічною обробкою;

- обкошування ділянок, межі, узбіччя полів до обсіменіння бур'янистих рослин;

- утримування в чистому стані всіх сільськогосподарських машин, особливо збиральної техніки;

- пухке зберігання гною з метою знищення життєздатного насіння бур'янів при самозігріванні;

- своєчасне збирання зернових культур на низькому зрізі (зменшення висоти зрізу з 20 до 10–12 см скорочує кількість насіння, що обсіпають бур'яни, приблизно в 10 раз) [6, с. 48].

У боротьбі з бур'янами необхідно застосовувати наступні високоефективні прийоми:

- включення в сівозміню пожнивних культур, що володіють здатністю біологічного придушення бур'янів і оздоровлення ґрунту;

- комбінація різних по глибині й інтенсивності основних, передпосівних і міжрядних обробок;

- застосування спеціальних машин, використання мульчуючих речовин, дотримання густоти стояння рослин.

Основними вимогами, реалізованими при виборі робочих машин, є енергозбереження, економічна ефективність, обумовлена в першу чергу високою продуктивністю машин і знарядь, а також їх екологічність як показник якості виконуваних технологічних операцій. При цьому пріоритет належить екологічності й економічності техніки. Ґрунтообробні машини й знаряддя повинні забезпечувати ефективне знищення бур'янів, особливо багаторічних, сприятливе додавання орного й ризосфери, підвищувати її протиерозійну стабільність.

Критерієм екологічності машин і знарядь є рівень ущільнюючого впливу на ґрунт з контактного тиску й розрахунковій напрузі на глибину 0,5 м. Даному критерію задовольняють вітчизняні гусеничні трактори сільськогосподарського призначення й колісні трактори. Організм тварин і навколишнє середовище взаємозалежні й впливають один на одного, тому у тваринництві необхідно здійснювати заходи

як по охороні навколишнього середовища від забруднення відходами самого тваринництва, так і по захисту тварин від несприятливого впливу навколишнього середовища. Для одержання екологічно безпечної тваринницької продукції необхідно розробити відповідну технологію у тваринництві, забезпечити кожне тваринницьке підприємство екологічним паспортом, удосконалювати генотип тварин з метою підвищення стійкості до хвороб.

Для подальшого розвитку екологобезпечного виробництва в Україні необхідно:

- прийняти міжнародні стандарти на товари з метою віднесення їх до категорії екологічно безпечних;

- прийняти єдину систему маркування екологічних товарів;

- увести екологічні податки на продукцію, що не відповідає прийнятим стандартам і зроблену із застосуванням екологічно шкідливих технологій;

- надати пільги з податкових і орендних платежів усім землекористувачам, які інвестують власні кошти в підвищення родючості землі й поліпшення її якісного стану;

- здійснювати компенсації видатків, спрямованих на відтворення родючості земель, дотримання екологічних і санітарних норм землеробства, а також на перехід до виробництва екологічно безпечної продукції;

- розробити механізми відшкодування шкоди здоров'ю, що наноситься населенню при виробництві й споживанні екологічно шкідливої продукції;

- розробити механізми відшкодування збитку за забруднення земель, втрату родючості, за виведення земель із сільськогосподарського обороту або переведення ріллі в менш коштовні категорії у розмірах, що забезпечують повну компенсацію втрат як унаслідок зниження родючості земель, так і через необхідність проведення робіт з їхнього відновлення;

- надавати фінансову підтримку у формі прямих субсидій для землекористувачів, що інвестують кошти в підвищення родючості землі й поліпшення її екологічного стану;

- надавати фінансову підтримку на виконання землеохоронних заходів із тривалим строком окупності або що взагалі не окупаються в межах аграрного сектору, наприклад, пов'язаних з реконструкцією ландшафту, трансформацією угідь, відновленням і очищенням земель [2, с. 46].

Сьогодні в Україні виробництво екологобезпечної продукції стикається з відсутністю стандартів і системи сертифікації, гармонізованих відповідно до міжнародних нормативних документів. Окрім розробки вітчизняних стандартів на екологобезпечну сільськогосподарську продукцію, також важливим питанням є побудова ефективної системи органів, що здійснюють сертифікацію. Вони не можуть бути ні торговельними організаціями, ні власниками

товарного знаку. Необхідно в цьому контексті розглядати два варіанти: комерційну сертифікацію незалежними організаціями, які одержують право на державну сертифікацію, або сертифікацію державними органами нагляду за прикладом існуючої системи сертифікації традиційної сільськогосподарської продукції.

Інша проблема полягає у мотиваційній площині. Держава має сформулювати необхідний та достатній пакет мотиваційних чинників, які б спонукали агровиробників до виробництва екологобезпечної продукції.

Аналіз стану готовності фермерів до запровадження технологій виробництва органічної продукції показав, що лише 3% фермерських господарств, розташованих на придатних територіях, не визначилися, чи будуть займатись виробництвом органічної продукції. Більшість фермерів готові виробляти органічну продукцію за певних умов. За результатами експертних оцінок, здійснених на основі анкетних опитувань фермерів Новомосковського району Дніпропетровської області, до складу таких чинників у першу чергу відносяться: цінова політика держави у сфері держзакупівель, гарантовані канали збуту та наукове забезпечення (рис. 2).

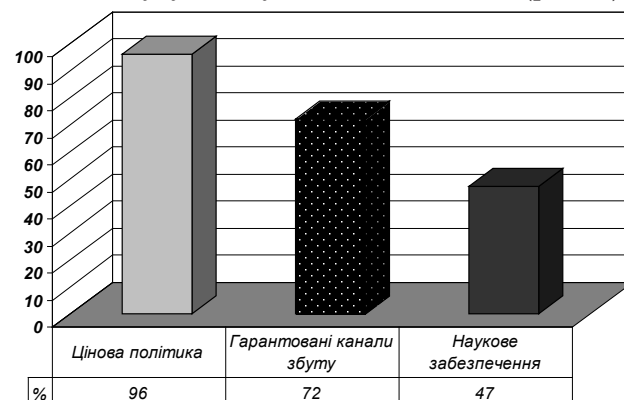

Рис. 2. Пріоритетність мотиваційних чинників у готовності переходу до виробництва органічної продукції

Основною умовою при переході на органічне землеробство, за переконаннями більшості фермерів, є цінова політика органічної продукції, яка повинна забезпечувати підвищення рівня ціни на 50–70% порівняно з традиційною. Майже три четверти частини фермерів головною умовою вбачають наявність гарантованих каналів збуту органічної продукції. Необхідність наукового забезпечення є важливою передумовою майже для 50% фермерів, готових до переходу на виробництво органічної продукції.

Це, очевидно, свідчить про те, що в цілому українські фермери позитивно сприймають ідею виробництва органічної продукції за умови належного організаційного забезпечення, у тому числі наукового.

Висновки. Одним з найбільш перспективних напрямів підвищення ефективності екологічного аграрного виробництва є застосування методів

та інструментів адміністративно-економічного механізму. З однієї сторони, нормативно урегульований вплив та контроль держави процесу екологізації виробництва органічної продукції, з іншої – формування чітких мотиваційних і стимульно-санкційних фінансово-економічних інструментів для агровиробника здатні забезпечити розвиток екологобезпечного агровиробництва в Україні.

Загалом, застосування адміністративних методів регулювання аграрного природокористування можливе лише за умови, що на державному рівні будуть виконуватися такі функції: дослідження природних аграрних ресурсів; облік земель сільськогосподарського призначення у системі ведення земельного кадастру; аналіз використання та відтворення природних ресурсів та охорони довкілля в аграрній сфері; землевпорядкування; контроль дотримання норм і правил використання земельних і водних ресурсів та охорони довкілля; агроекологічний моніторинг тощо.

Разом з тим застосування методів економічного механізму дозволить підприємству знизити витрати й сприятиме розвитку інноваційних технологій. Система економічних інструментів характеризується тим, що підприємства не обмежуються жорсткими нормами. Вони можуть обирати свою стратегію, спираючись на власну оцінку витрат і результатів. Водночас принциповим є фіксований характер усіх економічних параметрів, які для них є зовнішніми.

У цілому синергетичний ефект від адміністративно-економічного механізму полягає у поєднанні монетарних та немонетарних інструментів, що спонукають агровиробників застосовувати екологічно безпечні технології для

виробництва органічної продукції та може стати предметом подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гейдт О.П. Еколого-економічні проблеми аграрного виробництва в регіоні та напрями їх вирішення / О.П. Гейдт // Ефективна економіка. – 2011. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/>.
2. Гейдт О.П. Розвиток екологобезпечних технологій в сільськогосподарському виробництві / О.П. Гейдт // Проблеми формування нової економіки XXI століття: міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 грудня 2011 р.): у 8 т. Т. 8. – Дніпропетровськ: Біла К.О., 2011. – С. 45–47.
3. Екологізація виробництва сільськогосподарської продукції // Ефективні корми та годівля. – 2008. – № 7. – С. 39–40.
4. Зайчук Т.О. Виробництво екологічно чистих продуктів харчування як стратегічний напрямок розвитку України / Т.О. Зайчук // Економіка і регіони. – 2009. – № 1(20). – С. 100–105.
5. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Іванишин В.В. Еколого-економічні аспекти застосування агроекотехнології виробництва конкурентоспроможної екологічно чистої продукції / В.В. Іванишин, В.С. Таргоня, Л.С. Околот // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 46–49.
7. Коренюк П.І. Еколого-економічна ефективність відтворювальної системи продовольчого комплексу: теорія, методологія, практика: [монографія] / П. І. Коренюк. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2005. – 355 с.
8. Матвійчук Б.В. Біологічне землеробство – основа екологічного ведення сільськогосподарського виробництва / Б.В. Матвійчук // Сучасні проблеми екології: III міжвуз. конф. – Житомир, 2006. – С. 145–148.